

IDROKNING XUSUSIYATLARI VA PATOLOGIYASI

SATTOROVA DILOROM ABDURASHID QIZI
SAMADOVA SHAHRIZODA QUVONDIQ QIZI
MIRZALIYEVA BIBIHILOL ABDUBAYID
QIZI
MAXMUDOVA MARJONA MUHAMMADJON
QIZI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Filologiya fakulteti ona tili va adabiyoti(Rus tili)
ta'lim yo'nalishi talabalari

Anontatsiya: Maqolada inson psixikasidagi bilish jarayonlaridan biri bo'lgan idrokning xususiyatlari va uning patologiyasi haqida so'z borgan bo'lib, unda shaxs borliqni, narsa va hodisalarni bilishda, tushunishida idrokning roli hamda shaxs buzulishida, idrok patologiyasidagi kechadigan jarayonlarni yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Idrok, sezgi, retseptor, ekstraretseptorlar, intraretseptorlar, proprioretseptorlar, obyekt va fon, markaziy nerv sistemasi, miya postlog'i,neyron, ijodiy hayol.

KIRISH

Idrok o'zi nima? "Umumiy Psixologiya" darsligida (F.I.Xaydarov N.I. Xalilova) idrokga nisbatan quyidagicha ta'rif berib o'tishgan. Idrok deb, sezgi a'zolariga bevosita ta'sir etib turgan narsa-hodisalar, obrazlarini kishi ongida bir butun holda aks ettirilishiga aytiladi. Yuqoridagi keltirib o'tilgan so'zlardan ko'rinib turibdiki insondagi beshta sezgi a'zolariga tasir etib turish orqali narsa va hodisalarni, jarayonlarni, holatlarni ongimizda to'liq holda idrok qilishimizdir. Misol tariqasida dars jarayonlarini oladigan bo'lsak, talaba ikkita sezgi a'zolari orqali darsdagi jarayonni idrok qiladi va yangi mavzuni hamda bilimni egallaydi, mazkur ikkita asosiy deb olgan sezgilar: birinchisi ko'rish sezgisi bo'lsa, ikkinchisi esa eshitish sezgisi hisoblanadi. Maruza so'zlayotgan o'qituvchini talaba ko'rish sezgisi orqali ko'rib turadi. Eshitish

sezgisi oraqali eshitib turadi va sezgi retseptorlari orqali idrok qilish jarayoni bo'lib o'tadi. Sezgi a'zolarining markazlari bosh miyada ya'ni oliy nerv faoliyatining yuqori qismida joylashganligi va butun tanamizni harakatiga undan chiqayotgan nerv tolalari, neyronlar, akson, dendrid hamda shivan hujayralaridan o'tayotgan signallar hamda sezgi a'zolari orqali kelayotgan axborotlarni tahlil qilib idrok qilish orqali ongda xulosa chiqariladi.

Markaziy nerv si&emasi nerv tolalari orqali butun tanamizni boshqarib turadi. Ongimiz Orqali jarayon yoki voqea hodisani biror bir predmetni yaxshiroq to'liqroq anglaymiz va idrok etamiz. Insondagi beshta sezgi a'zolaridan birida kasallik mavjud bo'lsa ya'ni o'z funksiyasini to'liq bajara olmasa bu ham idrokning susayishiga sababchi boladi. Inson tanasidagi hujayralar a'zolar barchasi bilish jarayonining mukammal bo'lishiga to'liqroq tushunib yetishiga, borliqni oson va tez tushunib olishga hizmat qiladi deb hisoblayman. Misol tariqasida ko'rish sezgisini oladigan bo'lsak, agarda ko'rish sezgimizda biror bir jarohat yetadigan bo'lsa bu idrok uchun ham bir muncha muammolarni keltirib chiqaradi. Masalan, o'quvchi, talaba, shogird dars jarayonida diqqatini bir joyga jamlagan holda yangi ma'lumotlarni o'rganishida ko'rish sezgisi eng birinchi o'rinni egallashini juda yaxshi bilamiz. Agarda ko'rish sezgimizda nuqsonlar bo'ladigan bo'lsa, darsdagi holat, jarayonlarni idrok qilishda hulosa chiqarishda orqada qolamiz.

Idrok qilish orqali insonning bilimi, ko'nikmasi va malakasi doimo o'sib boradi. Demak rivojlangan normal insonda bilish jarayonlaridan biri bo'lgan idrokni hayotda ortirilgan va egallangan bilimlari o'zining shaxs sifatida rivojlanishida alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan birorta ilmiy asar o'qish jarayonida talaba va professorning idroki o'rtasida juda katta tafovut bo'adi.

Talaba o'qigan ilmiy asar yoki maqolani tushunmagan ayrim qismlarini qayta qayta o'qib idrok qilishga tushunishga urunadi va professordan so'rab uni yanada yaxshiroq idrok qilishga harakat qiladi, professor esa o'sha kitobni yoki maqolani o'qiganda qiyinchiliklarsiz tushunib idrok qilib kerak bo'lsa o'zining qo'shimcha fikrini ham bayon qilib beradi, bundan ko'rinib turibdiki, ilgari olgan bilimlarimiz idrok qilish

jarayonini oson va samarali bo'lishini oshirib beradi. Idrokning murakkab bilish jarayonlariga kirishidan asosiy sabablari, biz narsa va hodisalarni, predmetlarni shaklidan tortib uning og'irligi, hajmi, tarkibiy qismlarini ham bevosita tushunib boramiz.

Bu vaziyatda esa albatta bizga sezgi o'rganlarimiz yaqin ko'makchi vazifasini bajaradi. Sezgi retseptorlari orqali oliy nerv faoliyati atrof muhitdan, borliqdan hamda tashqi olamdan kelayotgan juda ko'p axborotlarni qabul qilib turadi. Sezgi retseptorlarini shartli ravishda uch guruhga ajratamiz:

1. Ekftraretseptorlar - tashqi muhitdan keluvchi ta'sirotlarni qabul qiladi;
2. Intraretseptorlar - ichki a'zolardan keluvchi impulslarni qabul qiladi;
3. Proprioresentorlar - mushak, uning paylari, bo'g'imlar va suyaklardan keluvchi impulslarni qabul qiladi.

Sezgi azolari orqali qilinadigan idrok murakkab jarayon ekanligini tasniflaydigan bo'lsak, misol tariqasida [1] qovunning idrok qilinish jarayonini kiritib o'tsak. Har bir idrok tarkibiga ayni vaqtda bir necha sezgi kiradi. Masalan, qovunni idrok qilishda quyidagi sezgilar ishtirok etadi, qovunning shakli va rangini aks ettiruvchi ko'rish sezgisi, hidini aks ettiruvchi hid sezgisi, mazasini aks ettiruvchi ta'm bilish sezgisi va boshqalar. Mazkur misolda idrokda sezgi a'zolarimizning bir nechtasi birgalikda ishtirok etishi anglanadi. Idrokning nerv fiziologik asosi deganimizda albatta bosh miya katta yarim sharlaridagi jarayonlarni keltirib o'tamiz ya'ni idrokning nerv fiziologik asosidagi quyidagicha yondoshuvlar bor.

"Idrok ham sezgi kabi reflektor jarayon hisoblanadi..P.Pavlov bo'yicha idrokning negizini tevarak-atrofimizdagi narsa va hodisalar reseptorlarga ta'sir etishi natijasida bosh miyaning katta yarim sharlari qobig'ida hosil bo'ladigan shartli reflekslarning muvaqqat nerv bog'lanishlari tashkil etadi. Tashqi olamdagi narsalar va hodisalar kompleks qo'zg'atuvchi sifatida xizmat qiladi.Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak Ariftotel (Araftu) illyuziyasi haqida ham so'z borgan bo'lib u shunday ma'noni beradi. Masalan, biz ko'rsatkich va o'rta barmoqlarimizni chalishtirib, no'xat yoki bironta dumaloq narsani chalishtirgan holda ikkala barmogimizning uchi bilan bosib turib,

shuningdek ayni bir davrda aylantiraversak, bu holda barmoqlarimizning tagida bitta emas, balki ikkita no'xat bordek his qilamiz. Ana shu holdagi bir narsaning ikkita bo'lib sezilishi Ariftotel (Araftu) illyuziyasi deb ataladi. Bu holat sog'lom, normal insonda deyarli shunday kechadi. Uyda qorong'u xonadagi predmetni ko'rish sezgisi noto'g'ri yani to'liq idrok eta olmaganligi sababli xona derazasiga osilgan pardalarni kimningdur sharpasiga o'xshatiladi va shaxsda qo'rquv hissi paydo bo'la boshlaydi, lekin chiroqni yoqish orqali u aslida oddiy parda ekanligini ko'rish retseptori bilan to'liq idrok qilinad. Bu holat barchada kuzatiladigan holat hisoblanadi, masalan bolalarda esa xonadagi kiyim ilgichda ilinib turgan kiyimlarni qorong'uda ko'rishganida idrokida ijodiy hayolning tasirida qo'rqinchli hayvonlarni tasavvur qilib qo'rquv holatini idrok qiladilar bu holat normal insonda ham uchraydi. Ko'rish illyuziyaning patologik turlari: Idrok obykti ma'lum darajada o'zgarish xususiyatiga ega bo'lgan maxsus ko'rish illyuziyalari Derealizatsion buzulishlar deb nomlanadi.

Ularga mikropsiya - atrofdagi predmetlarni hajmi o'lchovini kichiklashish bilan tavsiflanuvchi idrok buzilishi, makropsiya- atrofdagi predmetlarni hajmi o'lchovini kattalashishi bilan tavsiflanuvchi idrok buzilishi, dismegolopsiya - atrofdagi narsa va predmetlarning o'sishi, kengayishi hamda buzilishi bilan tavsiflanuvchi idrok buzilishi va yana bir turi porropsiya deyiladi bunda biron bir obyektning masofasi uzayadi yoki qisqargandek tuyiluvchi idrokning buzulishlari.

XULOSA

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan ma'lumotlarga e'tibor beradigan bo'lsak, insonning dunyoni va undagi narsa, hodisalarni tushunishida, tafakkur qilishida, bilim, ko'nikma, malakalarni egallashida, komil inson bo'lib yetishishida idrokning ahamiyati muhim ekanini anglatadi. Shaxsni yetuk inson bo'lishi uchun uni ijtimoiy muhitda, sog'lom muhitda tarbiyalash va ruhiy salomatligiga har bir yosh davrlaridagi o'zgarishlariga insonning psixologik jihatdan tarbiyasiga yondoshilinsa faqat yaxshi, ko'zlagan natijalarga erishiladi. Shaxs tarbiyasida loqaytsizlikka yo'l qo'yilsa uning devyant xulq-atvorga ega bo'lishi uchun zamin yaratilishidan boshqa narsaga erishib bo'lmaydi. Inson hayoti davomida sog'lom turmush tarziga, to'g'ri ovqatlanishga, sport bilan

muntazam shug'ullanishga, aqlni chiniqtirishga e'tiborini qaratsa barkamollik sari dadil qadam tashlay oladi hamda ma'nan yetuk, dunyoni va undagi barcha narsalarni teran nigoh bilan idrok qilishga qodir inson bo'lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibodullayev Z. Tibbiyot psixologiyasi. Darslik. -T.: 2012
  2. Ergash G'. Umumiy psixologiya. Darslik. -T.: 2010.
  3. Melibayeva R.N., Usmanova X.E., Xaydarov I.O.. Umumiy psixologiya. O'quv qo'llanma. -T.: 2018.
  4. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy Psixologiya. Darslik. -T.: 2009.
  5. Tibbiyot Ensiklopediyasi www.google.com
  6. MELIKBOBOYEVICH, S. U., QIZI, O. R. Z. S., & QIZI, Q. K. A. (2024). INSONIY MUOMALA VA MULOQOTNING PSIXOLOGIK VOSITALARI. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(2), 180-188.
  7. Melikboboyevich, S. U. (2024). MEASURES TO PREVENT AGGRESSIVE ATTITUDES BY THE TEACHER TO THE STUDENT FOR LATING TO THE LESSONS. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(2), 127-134.
  8. Melikboboyevich, S. U., & Yusufaliyevna, H. S. (2024). EDUCATOR'S SKILL IN ELIMINATING AGGRESSIVE SITUATIONS OF CHILDREN RAISED IN PRESCHOOL EDUCATION ORGANIZATION. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 1(6), 611-616.
  9. Melikboboyevich, S. U. (2024). CHANGES IN STUDENTS' MENTAL STATUS DURING MASTERING THEORETICAL AND PRACTICAL TRAINING (IN THE EXAMPLE OF AGGRESSION). *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(2), 142-148.
1. Jung, C. G. Psychological Aspects of the Self. — Princeton